

յետոյ զվաթիւ մը ջրոյ տակով. եւ ի կողահոս արեան եւ ջրոյ աղբերն նորոգեան աբարանք եւ անմահացան. Օրն ի հեղե գովեցէք եւ բարձր արարէք զնա յաւիտեան:

Ու կը շարունակուի պարգը՝ մեր գիտցած սովորութեան համեմատ:

Ճաշակմանէն յառաջ եղած երեք արժեքը լնցընելէն ետեւ այսպէս կ'ըսուի էջ 90. «Եւ ապա տնագրեացէ զինքն եւ ինչքեանցէ ի ճմարտէն Այ զպապէս հայդուածս անձին, եւ այլն. ինչպէս է ընդհարարպէս ամեն պատարագամատոյցներու մէջ ու կ'աւելցուի. «Եւ անգին ահա եւ զգուսթեմար տացեալ զայս ի զան հաւատարմ հաւատամ յամենայն երբորգութիւնն ի հայր եւ յորդի եւ ի մէհ հոգեհո: Ապա ճաշակեացէ ի մարմնոյն եւ ասացէ հաւատով ճաշակեմ զէք եւ զինչպանաբար մարմին, քն նոյն իմ քն, ի թաղութիւն մաղց իմաց, եւ արբեցէ ի նր բաժակէն եւ ասացէ «Հաւատով բոցեմ եւ զմաքրել տրին քն քն նոյն իմ քն ի թաղութիւն մաղց իմաց, եւ յետ ճաշակելոյ ի մարմնոյ եւ յարենէ Տն, խաշակելոյն ի վիճ բերանոյ իւրոյ եւ ասացէ զքանս թովմալի առաքելոյն «Վարմին քն առապական լեցի ինչ ի նանս: Եւ մէ տրին քն ի քառութիւն եւ ի թաղութիւն մաղց,»

Գործոյս մէջ քանի մը տեղ ուղղութիւններ կամ սրբագրութիւններ կան: Այսպէս օրինակի աղագաւ 90 էջին ստորեւը. օտար ձեւերով այս յաւելուածը կայ, լատիններէն պատարագին մէջէն «Զբաժա՛ Տն ընկալոյց եւ զանուն Տն կարգացից: Տէ ոչ եմ արժանի եթէ ընդ հարկաւ իմով գացեմ, այլ ասա միայն բանիւ եւ բժշկեացի հոգի իմ, 3 անգամ ասացի (այսպէս):»

Էջ 92. Աստուծոյն օրինաց եւ մարգարէից... քս եւ զմեզ հոգեւորք քով մեզմ եւ քեզ վայելեն քառց իշխանութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտեանից,

Պատարագամատոյցն ամփոփուած է 61 — 94 էջերուն մէջ. — 95 էջով կը շարունակուի ճաշըը: — Քրիստոսի ծննդնէն ետեւ կը շարունակուի այսպէս «Սառնէ զնեմք զաւագ տանն, ողբ են պարելի. Աւարին եւ Դաւիթ մարգարէն: Երկրորդն. ասն է Սահիճանոյն նախակալին: Երրորդն. Տոն է Գլխի առաքելացի Պետրոսի եւ Պողոսի: Չորրորդն. Տոն է Ողբաց որդաման:

Էջ 127. «Ցանկ պրտաբնական»:

Էջ 131. «Ցանկ եկրորդ զն ընթերցուածոց թիւ. պարգի Անարժ անեղի հանգիւկեաց ընդ բոլոր տարին ըստ ամսոյ եւ ըստ աւուրց Տոնացոյցին մարց».

3.

ՔԱՐՈՁԱԳԻՐՔ

Հայկական դարան? Գ. 1770?

ՄեծՈրհորին 36X24 սանդ. — թուիթ 307, էջը 614: — ԳրողՈրին միասին 34X20: — Տղիթ 44-46: — Նիւթ՝ թուիթ պինդ եւ ոչ ողորկ: — ԿԱՂՍՐ

Գիտականք: Ճակատն ու առաջին շորս թուիթը կը պակսի: — Գիր, Նորոգիթ՝ ըստ բաւականի մարդը, միօրինակ ու բոլորը մէկ զրէէ ելած: — ԺԱՄԱՄԱԿ զրուծեան 1761-1770 տարիներուն մէջ: — ԲՈՎԱՆԴԱՆԿՈՒԹԻՆՆ, Զարդագիթք, խորունկ իմաստ ունեցող քարոզներով ժողովածոյ մը, որ ինչպէս կ'ընենայ, ըստ մասին ինքնագրիւ ու ըստ մասին թարգմանութիւնն են ու տրուած 1761էն մինչեւ 1770:

Գորովն վրայոք չկայ ոչ յիշատակութիւն եւ ոչ տեղեկութիւն:

Կողքին վրայ նշանակուած գրութիւնն, որչափ կրնանք հետեւընել Տէր Սիմոն Գորպուլեան տուած ըլլայ այս քարոզները կերպի հայաբաղքին մէջ՝ վերոյիշեալ տարիները. Hic Liber Domino Simoni Korbul. Dono datus a R. D. Antonio Porumbi Anno 1770, die 8va Julii Claudiopoli in Conventu Nobilium. Բարոյները կը սկսին. Dominica 2a Adventus 1761: — Ամեն մէկ քարոզ կը ստորագրուի այսպէս. Thema, Exordium, Propositio, Conclusio. Աստուածաշնչէն բերուած վկայութիւնները մեծաւ մասամբ լատիններէն են: Բայց տեղիս տեղիս, անոնց հայերէն թարգմանութիւններն ալ կցուած են, ըստ մասին գրաբար բնիկ Աստուածաշնչի լեզուովն ու ըստ մասին Գրանտիւլուանիայի աշխարհաբար լեզուովը:

(Ըրուած-իւրի)

Ա. Բ.

ԼԵՂՈՒԳԻՐՑԱԿԱՆ

Հին ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԼԵՂՈՒԳԻՐՑԱԿԱՆ ԸՐՈՒԹ ԳՐԱԻՐ ՓՈԽՈՒԹԻՐԻՆԵՐՈՒ ՎՐԵՑ ՆՆԹՈՒԳՐՈՒԹԻՆԵՐԻՒ՝

Հայերէնը յունարէնէ կարեւոր փոխառութիւններ ըրած ըլլալ չի թուիր այն՝ բաւական ուշ շրջանէն յառաջ, երբ տեղի ունեցաւ աւելի գիտնական ու կրօնական նկարագիր ունեցող ազդեցութիւն մը (Հմմտ. այս Mém. moiresներու, Հա. ԺԷ. էջ 242 եւ 248). Լատիններէնի ազդեցութիւնն ալ մեծ եղած պիտի չըլլայ՝ Սակայն Հայաստանի մէկ մեծ մասն ալ հռոմէական պետութեան տեսակ մը սահմանափակ եղաւ, եւ Էլիֆանի մէջ՝ (Երկրամուկուսականութիւն) երկրորդ դարէն՝ (Ք. Ե.) հռոմէական լեզուններէ ծագում ունեցող ար-

¹ Մատուցութիւն ի Mémoires de la Société Linguistique de Paris, XVIII.

ձանագրութիւններ գտնուեցան. Մակլէր այս արձանագրութիւններուն բովանդակութիւնը եւ անոնց մասնախօսութիւնը հաւաքեց իր տեղեկագրին մէջ՝ Rapport sur une mission en Arménie russe et en Arménie turque, 1911 (Nouvelles archives des missions, nouv. série, fasc. 2), էջ 64 եւ յը. 1. Լատներէնը վարչական եւ գլխաւորաբար զինուորական լեզուն էր. յայտնի է որ ազդեցութիւն ըրած ըլլալու էր: Յունարէնը, փոխառութիւն ընելու այնչափ հակառակ ըլլալով հանդերձ, հռոմէական կայսրութեան ժամանակ լատիններէնէ փոխ կ'առնու պաշտօնական եւ զինուորական լեզուին շատ մը բառերը, եւ արդէն Աւետարանն ունի, ոչ միայն πραιτωρων կամ δασάριονի նման բառեր, այլ նոյն իսկ σπεκουλάτωρ: Կարելի է խնդիր ընել, թէ արդեօք զինուորներու եւ անոնց հետեւող վճառականներու լեզուէն ինչ ինչ բառեր հայերէնի անցած չէն:

Հայերէնի մէջ բանակի մը թիւը նշանակող բացատրութիւնը շիրշ Թեոֆան է, լատիններէնի նման. տես Նոյնը, Կրէմս Վերդուրթ (Տփղիս 1900), էջ 364 եւ յը. 1. Այսպիսի բացատրութիւն մը ստրկական նմանութիւն ըլլալու մեծ հաւանականութիւն ունի: Սանդֆէլդ-Ենսէն, ուսումնասիրելով Thomsen Festschrift-ին մէջ (այսպիսիք 1912) լեզուի մը ստրկական նմանութիւնները, շիրշ "բանակի մը թիւ", բացատրութիւնը, գերմ. Flügel եւն, էջ 167, իբր նմանաձեւութեան ստոյգ օրինակ կ'առնու: Ուրեմն պէտք է խնդիր ընել, թէ արդեօք Հայ. Թեոֆան, իբր "բանակի մը թիւը", հռոմէական բանակէն անցած զինուորական բացատրութիւն մը չէ: Իբր ստոյգ չէ, նախ վասն զի այս բացատրութիւնն ասորիներէնի մէջ ալ կը գտնուի, ինչպէս որ մասնաւոր ինքն Նոյնը, եւ թէ Հայերէնը կրնար ասորիներէն օրինակէն յառաջ եկած ըլլալ, եւ երկրորդ վասն զի Կարելի է թէ բոլորովին անշուստ կերպով Թեոֆանը զինուորական իմաստով ալ գործածուելու սկսած ըլլայ:

Սակայն հռոմէական ազդեցութիւն մը ենթադրուելու առիթ տուողն այն է որ Հայերէնը լատիններէնէ ծագած շատ մը բառեր ունի: Խնդրոյ նիւթ տուող այս բառերը, ամենէն աւելի փոխառեաններէն ըլլալով, մասամբ յունարէնի մէջ ալ կը գտնուին: Բայց ասոր համար հարկ չկայ ենթադրել յունական միջնորդութիւն մը, ինչպէս սովորաբար կ'ենթադրեն,

քանի որ հայերէնն ուղղակի յունարէնէ՝ այսպէս ըսելու համար՝ յատկապէս յոյն բառեր չէ առած, եւ թէ յունարէնի ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ ժամանակաւ ուշ է եւ գրեթէ մի միայն գիտնական նկարագիր ունի: Խնդրոյ նիւթ բառերը շատ լաւ կը մեկնուին ուղղակի լատիններէնէ սկիզբ առնելով: Մասնաւորաբար նկատելի է՝

"ռիշ" զոր Հիւրշման I. F., Anz. X, 43 կը մեկնէ յուն. ῥιζαով, բայց գտնէ նոյնչափ լաւ կը մեկնուի ուսմիկ լատ. arcaով, որ բառագրի (glossaire) մը մէջ կը գտնուի. arcella բառը սովորական է լատիններէնի մէջ եւ Պրուտոսէ սկսեալ՝ գոյութիւնն ապացուցուած. ուսմանական լեզուները arca եւ arcella-ի բազմաթիւ ներկայացուցիչներ ունին (տես Meyer-Lübke, Rom. etym. Wörterb., 41) եւ arca ստեպ գործածական է կեղերներէնի մէջ. կոռն. եւ գաղղ. arch, բերտ. arc'h, հին իրլ. arc, arg (Vendryes, De hibernicis vocabulis, 113).

գերմանականի մէջ. գոթ. arka, հին իսլ. orki, հին բարձր-գերմ. archha. սլաւականի մէջ. հին սլ. raka, "ημνησέον" (Mt. XXIII, 29) եւ rachea, "γλῶσσόχορον" Ostr. J. XII, 8, չեխ. rachev, եւն: Տարածուելու նշանակող ընդունականութիւն մ'ունեցաւ այս բառը:

*Սիւտը¹, սեռ. սիւտը, գործ. սիւտիք, եւ յետնագոյն ուղղ. սիւտը. Հիւրշման, Հայ. Քեր., էջ 380, յուն. σπουτάδα կ'առնու իբր մեկնակէս: Բայց արգելք մը չկայ՝ բանական բերուած բառ մը նկատելու զայն՝ լատ. scutella. Լատիններէն բառը, որ եկաւ աստիճանական լեզուին մէջ մնաց, գերմանականի մէջ ալ մտաւ. հին իսլ. skutell, հին բարձր-գերմ. scuzella, եւն. եւ սլաւականի մէջ ալ. սերբ. ščjela, եւն (տես A. Meillet, Etudes sur le vocabulaire, 184):

Կարելի է ենթադրել նաեւ սիւտ, որ անագան գործածուած է (տես Հիւրշման, անդ, էջ 379):

Կոռն բառը (սեռ. կոռոյ) շուարեցուցած է Հիւրշման, որ խնդիր ըրած է (անդ, էջ 458) թէ արդեօք Գաղաառացոց լեզուէն փոխառեալ բառ մը չէ: Անկարելի չէ, վասն զի լատ. carinas

1 Զննելու է այս բառին վրայէն ստացանիք, վասն զի այս գործածուած Ոսկ. Պաւլոսի մէջ Ա. Հատ. էջ 852 "Իբրեւ պիտոյն խորհրդին առաջին երկնայ. Նշուպէս Ընթելու է Հիւրշմանի Գերմանութենէն ստացանիք. վասն զի բառի մը հայտնաւոր գոյութիւնը կ'ենթադրէ արգելի ուղղականութիւնը:

Հասանորեն գաղղիական (կերական) ծագում ունենալ կը թուի, ըստ ամենայնի ինչպէս *carpentum* եւ *petorritum* (տես Thurneysen *Thesaurus*ի յօդուածին մէջ. Walde, Et. Wört.³ *carrus* բառը. Pedersen, Vergl. Gramm. d. Kelt. Spr., I, 44). *Thesaurus*ի մէջ յառաջ բերուած տեղերուն քննութիւնը բաւականաբար կը ցուցնէ որ գաղղիացւոց եւ գաղղիական իրերու առթիւ կը խօսուի *carrus*ի վրայ, Բայց լատիներէի մէջ մտնելէն ետքը, *carrus* շատ տարածուեցաւ. ունինք Տիէն բարձր-գերմ. *charro*, *charra* եւ ուրիշ կողմանէ, Fürst, իր *Glossarium graeco-hebraeum*ի մէջ, բարու-նեան երբայեցեղներէ՝ արեւմտեան լեզուներէ ըրած փոխառութիւններուն կարգը գտաւ եւ այս բառը. Ռոմաններէի մէջ *carrum* մեծ յաջողութիւն ունեցաւ. տես Meyer-Lübke, Rom. etym. Wört. *carrum* բառը. նմանապէս անոր անանքը *carruca* շատ տարածուեցաւ. Բայց չենք հասկընար, թէ ինչու Ն. Գրառ (Изявствія нм. Ак. наукъ, 1912, էջ 595 եւ յը.) կ'ուզէ հայ. կոտորէ հանել ասորերէն *qarwān*էն, որ փոխառութիւն լատ. *carruca*ի է. սի սակուած ան-մէնքին պիտի մնար եւ երբեք ասորերէն բառ մը այսպիսի կերպով ձեւափոխուած չէ հայե-րէնի մէջ: Ուրեմն ուղղակի բանալներու մէջ գործածուող լատ. *carrus* բառէն փոխ առնուած է հայերէն բառը:

Վերոյիշեալ բառերը՝ թեւ, արիւ, *սիւտը, կոտ, հայերէն ամենահին ընտղիներու մէջ կը գտնուին. արիւ եւ *սիւտը ձեւը հիմնովին հայացած է, իսկ կոտ անեղականի նկարագիրն առած է: Իսնդիրն իրական լեզուին մէջ մտած բառերու վրայ է եւ ոչ թէ գիտնական փոխա-ռութիւններու, ինչպէս եւ յունարէնէ եղած փո-խառութիւններու մեծագոյն մասը: Ամէն պարա-գայ կարծել կու ապ, թէ լատիներէն խօսող անձինքներու եւ Հայերու մէջ իրական շփումէ յառաջ եկող փոխառութիւններու վրայ է խնդիրը. եւ ամենաբնական ենթադրութիւնն է վերագրել այս բառերը ոչ թէ յոյն քա-ղաքակրթութեան ազդեցութեան, որուն հնա-գոյն հետքը չկայ հայերէն լեզուի մէջ, այլ Հայաստանի մէջ մնացող հռոմէական բանակին ազդեցութեան:

Պէտք է յիշել հոս վիշիւլ եւ վիշիւլ ա-նգղուածային բառը, որով Թարգմանուած է Յովհ. Ժ. 4 եւ 5 յուն. λέγτον, որ ինքեին

լատ. *luteum*ի փոխառութիւն է՝ ընդհանուր գործածութեամբ: Լատ. *luteum* բառը եւ իր *luteolum* անանքը՝ ռոմանականի մէջ մնացին, բայց վերոյիշեալ բառերու պէս տարածման նոյն ընդունակութիւնը չունեցան: Գերմանականի անցած ըլլաւ իսկ տարակուսական է. տես van Wijk, Franck's Etym. Woordenboek d. ned. Taal. Բ. տպ. նոյն բառը. Սակայն վիշիւլ բառը, որ շատ չայտեցաւ եւ վենետիկի բա-ռագրքին յառաջ բերած օրինակներէն գտա-նով, Աւետարանի այն տեղերէն հետեւութեամբը միայն յառաջ կը բերուի՝ ստորգ փոխառու-թիւն մ'է, վառ զի բնիկ բառի մը մէջ սղջեա-տաւ չը անմէկնիկ պիտի ըլլար: Ժամանակ մը բառս հայացած ըլլալու է, քանի որ հայերէն -ւի մասնիկն ընդունած է: Բայց յունարէնի մէջ λέγτονի գոյութիւնն Աւետարանին գրու-թեան ժամանակէն՝ կ'արգիլէ որոշելու փո-խառութեան անվիշնորդական ծագումը հայե-րէնի մէջ:

Ընդհանուր տեսակէտով՝ վերոյիշեալ բա-ռերը բանական տարածուեցան հռոմէական պե-տութեան բոլոր սահմանադրուիները. կը գտնուին ամէն տեղ՝ ուր հռոմայեցիք ազդե-ցութիւն ունեցած են, եւ կարելի է չէ որոշել թէ ո՞ր մասնական ազդեցութեան ներքեւ այդ բա-ռերն այս կամ այն լեզուին մէջ փոխ առ-նուած են:

Յորգ. 4. Մ. ՍՐԱՊԵՆՆ

ՊՐՈՓ. Ա. ՄՆՅԷ

Ի Թէ վիշիւլ եւ թէ վիշիւլ գործածուած են հայ մասնաբաժնի մէջ 2-3 անգիր ալ, որ ամենին Աւե-տարանի վերոյիշեալ տեղովն հետ ամենութեան չունին. այսպէս «Յոր ինչ սակա մի կտաւ, զի արտրեց ինչ վիշիւլ»։ Վարդ Ս. Հարանց, 1855, վեմ. Ա. էջ 711, Թորք զարեւ. «վիշիւլ մի փաթիկ զգիտիլ նորա»։ Նիւր, էջ 232, Զ. Բ. Է. Բ. զարեւ. եւն. Սակայն հոս տարակուս չէ մնար, որ այս նշանակութիւնն առնուած է պո. Ելմ — Ելմի, քոչ. Ելմի, զոր կանայք իրենց գտելու կը փաթկեն (ռմ. լա-տ.)։ Յոս Պրոպ. Բազ. Գեորգ Վարդ, էջ 185. Ժամյն եթէ կարելի ըլլայ ըմբամար գիր նկատել հոս Ե գիրը ինչպիս ուրիշ տեղեր չ. օ. մեղեմայ, յուն. արիւնիլ եւն. Գեր. Այսքանն իր մէկ նեռագիրն մէջ կը յիշէ — եւ մեղեմայ լա-տարգրութեան համար յառաջ կը բերենք — «Ենդկաց լիւիւ-իւ Գլմ» — Յերմիշներու իրենց մէջք փաթկածն վիշիւլը. Եսմանայն գէպս — Ե. Ե. Ե. մասնիկով այս բառը լատիական ծագման մտնողն ուզելն իսկ շատ յաճող էր մը գուշակելն իմ արտ մեղի:

